

Biernaczký Szilárd

Történelmi szomorúság

Személyes jegyzetek Lezsák Sándor Csaba-legendá feldolgozásáról

Biernaczký Szilárd
(1944, Budapest)
néprajzkutató, afrikanista,
Iroko Award Életműdíjas

Érző lelkületű, irodalomkedvelő olvasó, irodalmár vagy irodalomtudós számára, már ha képes nyitottan, humán vértetben átélni az adott szövegből elé táruló vészterhes eseményeket, a történelem tényeivel való szembesülés majd mindig szomorúságot, elkeseredést, fájdalmat okoz.

Lezsák Sándor *Attila fia, Csaba királyfi* című színművében, amelyet egyvégtében olvastam el, s inkább regényként képzeltem magam elé (semmint drámai jelenetkezéssel állítottam volna azt képzeletem színpadára), a nagy történelmi pillanat elmúlásának, a nemzedékeket maga alá temető több évszázados várakozásnak (a későbbi magyar honfoglalás esetlegességének) a szomorúsága nyűgözött le. Jóllehet, e színmű, vagy inkább dráma a nemzeti történelem legendás kezdeteire való rátekintés meghatározó élménye mellett egy sor művelődési mezőben, csatornán is szemnyitogató ismerettel szolgált számomra. Olyan ismeretekkel persze, amelyek elválaszthatatlanok voltak magától az irodalmi élménytől, a megszövegezés adta esztétikai tulajdonságoktól.

Ki ne tudná (az én nemzedékem még tudja), hogy a mitikus-reális Csaba királyfi arca számos jól ismert megfogalmazásból néz le ránk (Benedek Elektől a piliscsabaiak településtörténetéig), és hogy maga Arany János is küzdött egy Csaba-trilógia megkomponálásával, amelyből azonban csak (éppen nem a Csabára vonatkozó) töredékek készültek el.

Számos, az interneten úszkáló értelmező szövegtől eltekintve itt most az ugyancsak ke-

vésé emlegetett interpretációt szeretném idézni Eckhardt Sándor *Attila a mondában* című dolgozatából (friss élményként, hiszen a Németh Gyula szerkesztette kötetet – *Attila és hunjai*, 1940 –, amelyben ez a fontos írás megjelent, édesapám halálakor, 2002-ben volt módomban megörökölni, így megismerni). Eckhardt ugyanis, bár az újabban feltárt dokumentumoknak nem volt még a birtokában, az akkori ismeretek alapján mégis nagyszerűen mutat rá a Csaba-komplexum régi forrásainak zavaraira, ellentmondásosságaira:

„Igen bonyolult a Csaba-monda és a székelyek hun eredethagyományának kérdése, mert itt Kézai valószínűleg valóságos hagyományt rongált meg tudákos átköltésével. Fő törekvése talán az volt, hogy egy Csaba nevű őson keresztül Ába király nemzetségét Attiláig visszavezesse, s így ennek a nem éppen nyugati tájékozódású királynak uralkodói jogait leszármazási alapon is igazolja. Hun történetében felhasznált egy régi hagyományt, mely tudott a görög birodalomba bevándorolt magyarokról vagy hunokról (Anonymus „sobamogera” nevű népe). Csabán a történelmi Irnik-Ernacot kell értenünk, ki itt Kézainál magyar nevet kap. Sőt, történelmi hagyománynak látszik Csaba keletre vándorlása is, mert a bolgár fejedelmi lajstrom megőrizte Attila fia keleti uralkodásának emlékét. Viszont nem szabad elfelednünk, hogy Jordanes bőven tárgyalja Attila fiainak harcát, valamint keleti dáciai és déli balkáni szétvándorlását. Ő is elmondja, hogy Ernák, Attila fiatalabbik fia az övével együtt Scythia minor,

vagyis Dobrudzsa vidékére költözik, két másik testvére, Emnetzur és Ultzindur Dáciába vonul, sok hun pedig Görögországba, ahol Jordanes idején a Sacromontisi és Possantisii nevet viselik. Sőt később a Duna mellett hadakoznak még a gótok Attila egyik ivadékával, Mundoval is. Itt is a tudós információ keveredik tehát valami halvány történeti hagyománnyal. Persze nem Kézai fantasztikus elbeszélése az, melynek segítségével a két elemet egykönnyen elválaszthatjuk egymástól.”

Lezsák alkotása azonban nem a mesékkel átszőtt és a magyarsághoz vezető (vagy csak képzeletünkben, hajlandóságainkban hozzánk kötődő) múlt irodalmi újrafogalmazása, nem esik szó benne sem a töredékesen ismert és feltételezett történelmi tényekről (a talán bekövetezett testvérháború után Görögországba menekült, majd onnan a megfogyatkozott hun csapattal visszatérő Attila-leszármazott korabeli feljegyzésekből kiolvasott sorsa), sem (egyetlen fedett utalást kivéve) a színes népi képzelet támasztotta fantasztikus illúziókról (Csaba a hadak útján, csillagösvényen vágat lovas seregével).

Lezsák színműve a lehetséges nemzeti történelem egy mozaikdarabjának realista eszközökkel készített rajza, megidézése egy olyan régi kornak, amelybe a hagyományos, régies magyar kultúra bele volt rajzolható, és amelyből árad az 1100 évünk féltését magában hordozó, napjainkig elhullámzó áthallások sora.

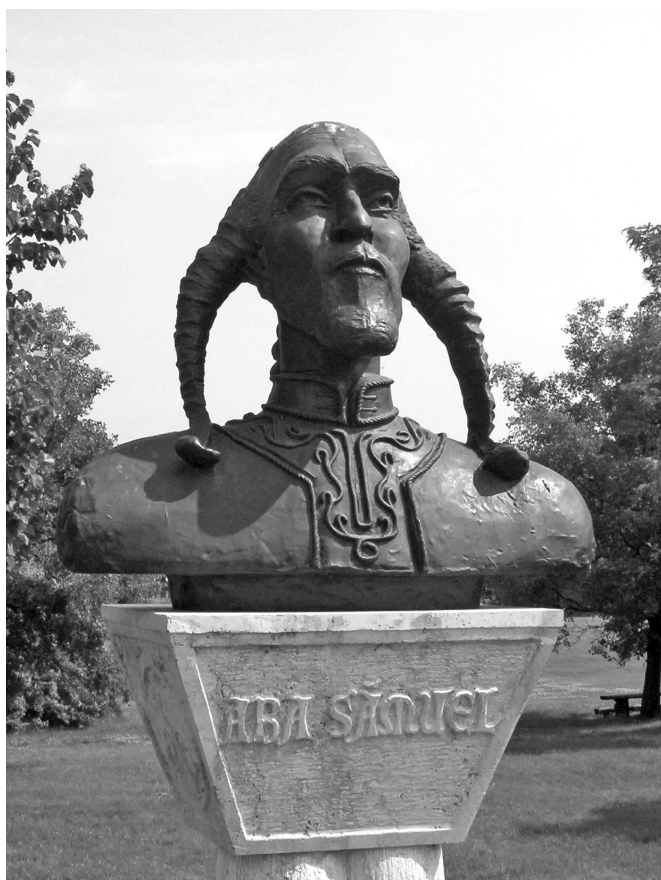
Romantikus lélekkel elképzelt és fényre hozott valós történetről, *humán* mozzanatokkal átszínezett regényes rekonstrukcióról lenne szó? Hiszen mai tudásunk szerint a barbárság korában nomád nép aligha létezhetett olyan tudatos világlátás jegyében, amint azt Lezsák belevarázsolja Csaba alakjába. Ezt éppen a jelzett áthallások teszik nemcsak hogy elfogadhatóvá, de figyelemre méltóvá és vonzóvá, korunknak címzett üzenetet hordozó irodalmi alkotássá.

De álljunk meg egy pillanatra Lezsák népi-ségénél, pontosabban a folklórból merített forrásainál. Miközben aligha tudjuk ön-műfaj meghatározását elfogadni, mivel a *Csaba királyfi* nem populáris karakterű *népszínmű*, hanem olyan többjelentésű irodalmi mű, amelynek – miközben ábrázolásmódja és cselekménye drámai karakterű – mélyrétegeiben ott rejtőzködnek részben Európa másfél évezredére, részben az új Magyarországra irányuló áthallások.

Mi több, e megállapításunkat húzzák alá a színmű folklorisztikus karakterű szövegbetétei is, hiszen nem afféle szórakoztató műfaj kereteibe illő, népszerű, félnépi dalocskák, városi kuplák kapnak helyet benne (lásd például: Demény Mária: *Az újabb magyar népszínmű története*, 1929; Gombos Andor: *A magyar népszínmű története*, 1933; Tóth Dénes: *A magyar népszínmű zenei kialakulása*, 1953, és kizárva persze ebből a körből Gárdonyi vagy Móricz parasztdrámáit vagy Kacsóh Pongrác daljátékát), hanem a régi magyar kultúra legértékesebb rétegeinek mintáira készült veretes énekek, amelyek az általam négyrétegűvé átformált *bartóki modell* (lásd: B. Sz.: *Egy prózaíró megmerül a hagyományok tengerében – avagy Kodolányi János regényírói művészetének világfolklor forrásai*) második szintjébe sorolhatók. Már amennyiben az a benyomásunk, hogy ezek Lezsák saját invenciójából származnak.

Nyelvében, hangütésében és megformálásában is *tökéletesnek* ható párosító dalszakaszok hangzanak fel a Bábony és Boglárka kézfogójának igen nagy találékonysággal megfogalmazott jelenetézése elején: „Asszonyt hoztunk / Házadhoz / Meleg követ / hátadhoz, hátadhoz. // Kő az asszony / sziklakő, sziklakő! // Amikor kő, / Akkor kő, akkor kő! // Egyszer fordulj / feléje, feléje, / kettő lesz majd / belőle, belőle.”

Kodolányi a *Holdvilág völgyében* a balatoni Víz Öregjének törzsi kultúrát megelevenítő szertartása megjelenítésekor úgynevezett dicsérő karakterű rituális énekek sorával koronázza

Aba Sámuel magyar király (Ópusztaszer, 2001, bronz, mészke, forrás: Wikipédia)

meg az általa elképzelt, írói eszközökkel életre hívott népszokást.

Lezsák egyrészt összefésüli a feltételezett ősmagyar (hun) vallási képzeteket a kereszténységgel:

„Csaba: Atyám beszélt nekem az Ősforrásról, akit az Őserő, Istenünk teremtett. A tüzes napkorongba pedig Boldogasszonyunk képmása, a Babba Mária, aki Isten fiát szülte a világra, a Názáreti Jézust. A hit ereje gyógyítja a testet, a lelket, élesíti az elmét. Lehet sokféle Istenhez fohászkodni, áldozatot bemutatni, végül is egy a teremtő őserő, egy az Istenünk, és Attila atyánk tanítása népeinknek békét hozott. Róma elzüllött, mert úgy akar a világ ura lenni, hogy lelki és testi rabságba kényszeríti

a népeket. Mi Szent Ereklénynek, útjelző ősünknek tudjuk a Tápió menti népek szkíta Arany-szarvasát. A rómaiak beolvasztanak és pénzt veretnének belőle. Ünnepe lesz ma, az Arany-szarvas is velünk lesz. Készüljünk az esti hosszú útra.”

Szerzőnk ugyanakkor a sámánizmusig visszavezető régi magyar népi kultúrában oly fontos szarvas alakjából formálja meg a *Szarvas ünnepét*, amelyhez szintén dicsérő ének jellemző, rituális célzatú verseket komponál, benne jellegzetes módon kap helyet a ritualitásban mindig is jelenlévő ködös értelem, illetve a szertartásosságot erősítő ismétlődő formula, az úgynevezett paralelizmus: „Ennek a szarvasnak / ereje van, / visszavisz a végtelenbe. // Ennek a Szent Vadnak / ereje van, / végtelennek nincsen vége! // Ennek az Agancsnak / ereje van, / végtelennek nincsen széle!”

A műben szereplő nagy tömörséggel megfogalmazott monda, amely ismét csak Kodolányi egy hasonló helyzetű megoldásával vethető össze (az egyik apostol két rövid, nem keresztény vonatkozású mondát is felidéz Jehuda bar Simon jelenlétében, aki viszont hitetlenkedik – *Én vagyok*, 1972. 237–238.), ezúttal Attilától ered, és Csaba interpretálásában hangzik el:

„[...] Azt is mesélte, hogy valamikor itt óriások éltek. De őseink, a szittyák népe az óriásokat a messzi tengerbe szorította, ott megkövesedtek, csak egy nagy sziklagomba maradt hírmondónak. No de menjünk tovább! Megvan-e még az Ördögök sziklája, mert azokkal is meg kellett küzdenie szittyá népünknek.”

Lezsák folklorisztikus érzékenységét mutatja a Csaba-színműbe beillesztett népi szövegimitációk műfaji sokoldalúsága. Csaba szülőanyjának, Réka úrnőnek sírját meglátogatva, Turboja sámán a következő történelmi utalásokat is tartalmazó rítusszöveget deklamálja, Kaukát, a fősámánt szólítva: „Kauka, Kauka, kőhegyek / tetejére fölmegegyek, / Réka úrnő várában, / minden kőben áldás van. / Kauka,

kauka napkövek, / Űrnő mondja jövőnket: / Ha a lelkünk összeér, / Csaba fiam hazatér!”

Majd így folytatja, magába foglalva a korábban elemzett áthallások egy mozzanatát: „Leszakadhat Mennyekből az Ég! / Hunnia népe Túr ivadék / mozgósítja belső erejét! / Újrakezdi szabad életét! / Hunnia népe Túr ivadék!”

De rátérve a Csaba jellemformálásában helyet kapó „történelmi üzenetekre”, aligha tudnánk hozzátenni valamit ahhoz, amit Pósa Zoltán fogalmaz meg könyvismertetésében (*Csaba, a békeidők győztese*, Magyar Napló, 2017/8. 66–67.) Lezsák színdarabjáról. Vagyis a cselekményesség oldaláról közelítve a műhöz, valóban kikerekedő történelmi/történelmi ív tárul elének a költői képzelet szárnyán megfogalmazást nyerve:

„Az egyik cselekményszál a Korezmiából útra kelő Csaba és Hajnal, a másikat a Kárpát-medencében maradt két felügyelő, a szekeli (székely) Bönge és a magyar (magyar) Mezge nézőpontjából mutatja be a költő–drámaíró. A mitikus »road movie«-ban hőseink – egy évig tartó körútjuk során – érintik Magyarhonban a Tisza–Maros szöveget... Látjuk a tápiószentandrászi Attila-követ, majd »ellátogatunk« a Pilisbe, illetve Dobogókőre [...] Az író végigkálauzolja az olvasót a mai Székelyföldön található szakrális helyeken is [...] és »eljuthatunk« a Rika-patakhoz, ahol Csaba édesanyja, a hun Attila magyar felesége, Réka nyugszik.”

Sajátos összetalálkozás, Pósa is utal a maga módján arra a történelmi szomorúságra, arra a száltra, amelyre írásunkat fel szándékozunk fűzni. Íme:

„A csodás, drámai, olykor tragikus epizódokkal tarkított, egy évig tartó zarándokút szomorú tanulsága, hogy a mű jelenidejében nem valósulhat meg a honfoglalás. Csaba tudatosítja a rábízott emberekben, hogy egyelőre sokasodniuk kell. Be kell népesíteniük ezt a földet, s nem szabad engedniük, hogy a gót, a gepida,

a nyugati hordák által betelepített, agresszív, keresztényellenes szokásokat követő, az őslakosságot gyilkoló, a nőket meggyalázó idegenek kiszorítsák a »hun-magyarságot« Hunniából és Pannóniából – a saját földjéről.”

Az általunk már többször emlegetett áthallások nyomába eredve azonban tovább kell itt lépniük.

Csaba az erőt, az egyéni és közösségi férfi-erőt, a folytonosságot allegorizáló Kard előtt atyja szelleméhez szólva, szinte mai gondolatokat fogalmaz meg (a *Hosszú énekekre* hivatkozás talán az elveszett magyar hősekre utal, és áttételesen felrémlik a mondai illúzió is):

„Évek óta készülök erre a napra, pillanatra. Minden szavad folytatódik bennem, de a győztes mondat elérhetetlen. Hosszú Énekünk darabokban. Ki rakja össze? Birodalmunk darabokban. Ki fogja össze? Népünk szétszórásban. Ki tereli össze? [...] Atyám nagy terhet raktál rám. Nem tudok szabadulni árnyéktól. Minden szavad folytatódik bennem, de a győztes mondat elérhetetlen. Ez a tudat mégsem béníthat meg. Nem zsibbadok. [...] A hely, ahol állok, bölcsője minden emberfiának. Koporsója Attila királynak. Sorsom beszédes kövekre épül, és ha életem elsötétül, ahogy mondtad, Atyám, a lelkem a csillagokba révül. [...] onnan segítem, hogy minden lélek összeérjen...”

Csaba szózatának folytatásában már mintha Szent István fiához intézett *Intelmeinek* az áthallása lapulna meg:

„Az ellenségnek nincs kegyelem, nincs irgalom! A belső ellenségnek kétszeres büntetés jár! A hazaáruló hitványabb minden gyilkos ellenségnél. De az idegen népet tisztelni kell. Aki más népeket gyűlöl, annak utóda előbb-utóbb közéjük születik. Népek jönnek, mennek, de a mieink, ha rejtőzködve is, de maradnak.”

Azt írtam korábban, hogy az egyetemes néprajz, az etnológia rendkívül kiterjedt vizsgálatai alapján a hunok – még ha ez súlyos mítoszrombolásnak is hat – egy olyan korai nomád

államalakulatot alkottak, amely, ha jellemezni akarnánk, rabló, hódító, népeket megsarcoló tetteiben aligha különbözött mondjuk az előtünk éppen fordított értelmezésben megjelenő Dzsingisz és leszármazottai mongoljaitól. A legendák szárnyán váltak – amint ez minden hősénekekkel rendelkező törzsi kultúra esetében, illetve annak örökségeként megfigyelhető – halhatatlan hőökké. Mindemellett Lezsáknak sikerül Csaba szavaiba belelopnia azt a kettőséget, amelyben nemcsak a saját kora, vagyis az 5–6. század, hanem az azóta eltelt másfél évezred ítélete is benne rejlik:

„Az ősbűn tovább rángat minden nyugati mozdulatot. Az természetes, hogy nem találhatjuk meg Rómában a mi sztyeppen nevelődött népeink törvényeit, szokásjogát, erkölcsét. De ami nyugaton történik, az vérforraló. A züllesztés démona illatos lében fürdik, és népeket bódít, bénít tetszhalálba. Szentelkedő hittérítők gyalázzák hitünket, Istenünket.”

Hadd tegyük ehhez hozzá személyes meglátásunkat: miközben a népi emlékezet Csabát a mesék világába, a Hadak útjára helyezi, Lezsák a mítoszt pótlendő, Csaba alakját a történelmi bölcselkedés megtestesítőjévé avatja, így üzenve saját korának, akár a már többször is emlegetett Kodolányihoz hasonlóan (lásd: a magyar múltat és a világ mitikus sumer és keresztény történelmét felidéző emblematisz regényeit).

Mindezt aláhúzza Lezsák vallomása világlátásának, e földi igazodásának gyökereiről (Mit jelent ma magyarnak lenni?):

„Istent, hazát, szerelmet nem kibeszélni, hanem élni kell. Nehezen tudok erről bármit is mondani, legfeljebb olyat, amit mások már kimondtak. Magyarnak lenni nekem keresztény hitet és hazát jelent, szerelmesnek lenni egy asszonyba, gyermekeim édesanyjába, a Kárpát-medencébe, a föld alatti, föld feletti világba. Őseinkkel és unokáinkkal együtt élni, velük együtt lélegezni.” (*Himnusz kívülről, belülről*, 2012.)

És immár hadd szóljak az általam történelmi szomorúságként megfogalmazott sajátos személyes *világ-élményről*. Úgy tűnik számomra, hogy a magyar és a világirodalom nagy művei szinte mindig drámákat – zavarokkal, konfliktusokkal, indokolt és okatlan halálokkal telt történeteket hívnak életre; az idillikus földi, emberi szépségek, a harmonikus életzajlás felmutatása jóval ritkább.

Így élelem/éltem át aztán – most csak a magyar literatúrából hozva a példákat – Szent Margit szenvedéseit Kodolányi regényéből, a pozitív befejezés ellenére a sok-sok pusztulást-pusztítást Kodolányi *A vas fiaiban*. Móricz *Erdély-trilógiája* azért hozott bánatot rám, mert átéltem, hogyan veszett el a magyarság számára a *történelmi kitörés* egyik legnagyobb reménysége. Már néprajzoként, a *Boldog emberben* pedig a világháborús tragédiát, és a háború utáni paraszti elszegényedés képét követtem borúlatozó szemekkel.

A legsajátosabb reakciót Jókai regénye, *A kőszívű ember fiai* váltották ki belőlem (kötelező olvasmány volt ugyan később, de én már 8–9 évesen olvastam). Egyrészt sok száz kis figurát hajtogattam vékony drótból, és eljátszottam a nagy csatákat velük az ebédlőbeli nagy asztalon. Másrészt esténként félálomban azon fantáziáltam, miképpen lehetne folytatni ’48–49-et, és megnyerni a szabadságharcot, például újabb országos népfölkelést támasztva. (Hiszen csak utóbb szembesültem Féja Géza izgalmas feltevésével Kossuth-könyvében, hogy a Dunántúl népe nem volt elégedett az ígért kossuthi reformokkal, és éppen ezért egyszerűen otthon maradt.)

Amikor Lezsák Csaba-könyvét olvastam, és szokásosan, ezúttal is átéltem a nagy történelmi szomorúságot, végig ott kísértett emlékezetemben a gazdag és értékes munkássága ellenére kissé árnyékban maradt íróbarátom, Lukács János két könyve. Az egyik Mikes Kelemen alakját és a rodostói magányba zárt Rákó-

czy világát támasztja fel („Ez légyen ostorod...” *P. E. grófné levelei Rodostóba, M. K. úrfinak*, 2012). Igen sajátos, áttételes módon: Mikes egy képzelt nagynénje fiktív levelei útján, amelyek nagyobb részt a szabadságharc leverése utáni hazai eseményekről számolnak be. De az igazi nagy szomorúságot Lukáts egy kisregénye okozta. *A szigetember. Marcus Aurelius utolsó könyve* című prózai alkotásában (lásd: az azonos című kötetben, amely további két kisregényt tartalmaz, 2009) a Római Birodalom egyik legnagyobb és legfigyelemreméltóbb császárárt, a filozófusként is tisztelt Marcus Aureliust formázza meg. Méghozzá a hatalomból fia által kizárt egykori uralkodó végnapjait jeleníti meg, akit gonosz leszármazottja az egykori pannon Limes területére száműzve lényegében halálra ítél.

A kegyetlen utód által végveszélybe sodort nagytiszteletű öreg császár iránt benem feltámadt szánalomtól és fájdalomtól, még ha meglepő is, egyfajta komplikációs jelentésváltozásra épülő távoli asszociáció sodrásában jutottam el Csabához (vagy talán oda-vissza-oda). Annak a Csabának az alakja íródott fel képzeletem kényernyőjére, aki korának zavaraiba bölcsen belelátva mély szomorúsággal néz szembe a birodalom széthullásával, népe elfogyásával, azaz a rejtekező életmóddal, amelyre ellenségei kényszerítik, és veszi tudomásul nem csekély rezignáltsággal, hogy talán csak a távoli jövőben lesz mód az újjászületésre.

Ennek, a Pósa Zoltán által is feltárt reménynek a közvetett, burkolt megfogalmaz(ód)ása azonban lényegében kivezet a műből. Ez már a magyarság sorsát féltéssel kísérő irodalmár államférfi üzenete, mégpedig nekünk, a mának, Csaba király(f)i szavaiba ágyazva.

Károly Róbert (Gyöngyös, első felállítás: 1984, áthelyezés: 2015, bronz, mészki)